

Игуман Јефрем: Нераскидиве духовне везе манастира Ватопеда и српског народа

Излагање архимандрита Јефрема, игумана свештеног манастира Ватопеда, на конференцији Однос манастира Ватопеда и православних Срба на размеђу прошлости и садашњости одржаној 26. маја 2026. године у Палати Србија у Београду

Свештени велики манастир Ватопед заузима друго место у јерархији Свете Горе. Саграђен је на северној страни полуострва, у дивном заливу који је украшен многим природним лепотама. Градитељски комплекс манастира задивљује поклонице својом величином, разноврсношћу и лепотом различитих здања.

Католикон манастира, саграђен крајем X века, посвећен је Благовестима Пресвете Богородице, а свечано прославља и Полагање Часног Појаса Пресвете Богородице, које се слави 31. августа.

Једини је манастир на свету украшен са седам чудотворних икона Пресвете Богородице, а број познатих светитеља манастира прелази шездесет. Међу њима нарочито место заузимају Свети Сава, први Архиепископ српски, и његов отац Свети Симеон Немања Мироточиви, који се сматрају новим

ктиторима манастира.

Вишевековна историја манастира Ватопеда сведочи, према речима блаженопочившег старца нашег Јосифа Ватопедског, да је манастир увек једном ногом стајао у исихазму, а другом у мисији, подржавајући не само грчки народ него и све православне народе у тешким временима, нарочито у доба турског ропства. Тако су створене нераскидиве духовне везе са Русијом, Румунијом, Бугарском, а посебно са Србијом, због односа нашег манастира са двојицом народних вођа и светаца српског народа.

Према предању, прву монашку насеобину на месту данашњег манастира подигао је Свети цар Константин Велики. То монашко насеље није дуго потрајало, јер га је разорио Јулијан Отпадник. Поново га је подигао цар Теодосије Велики, после чудесног избављења свог сина Аркадија из бродолома на мору испред манастира. Године 2001. приликом ископавања у манастирској порти пронађени су темељи ранохришћанске базилике поред северне певнице коју је подигао Теодосије Велики.

Манастир тог периода наставио је свој духовни живот све до првих деценија X века, када су га разорили и опљачкали сараценски гусари. Једини монах који се спасио био је млади јерођакон Свети Сава Виматарис, који је сакрио икону Пресвете Богородице Виматарисе (Олтарске), заједно са огромном свећом и литијским крстом цара Константина Великог, у бунар који се данас налази изван цркве, уз зид јужне певнице Католикона. Покушавајући да сакрије светиње, закаснио је и био ухваћен од гусара, који су га као заробљеника одвели на Крит, где је било тадашње њихово упориште. Када је Никифор Фока ослободио Крит 961. године од Сарацена, већ у дубокој старости вратио се у манастир, где је затекао тројицу рођене браће из Адријанопоља – Николаја, Атанасија и Антонија – како га обнављају по савету Светог Атанасија Атонског. Према предању, у понедељак увече им је показао место где је бунар. Када су га отворили, нашли су икону како стоји на води, заједно са крстом Константина Великог и свећом која је непрестано горела пред свештеним предметима. Пошто су их извадили из бунара, икону Богородице поставили су на горње место у олтару Католикона, свећу са десне стране иконе да непрестано гори, а крст иза Свете Трпезе.

XII век представља прекретницу у историји манастира Ватопеда, јер се по Божјем Промислу у ватопедско братство убрајају двојица великих светитеља – Сава и Симеон, потоњи ктитори светог манастира Хиландара. Како наводи опширно житије светих, које су написали њихови ученици Доментијан и Теодосије, најмлађи син српског краља Стефана Немање, Растко, тајно је

напустио отаџбину, дошао на Свету Гору и замонашио се у манастиру Ксилургу (Русик). На празник Благовести, највероватније 1186. године, млади монах Сава посетио је манастир Ватопед који је тада славио своју славу. Поредак, свештена озбиљност и велелепота манастира, као и духовност тадашњих отаца и игумана, дубоко су га задивили. Тадашњи игуман манастира Теостирикт, одушевљен целокупном појавом и духовношћу младог монаха Саве, предложио му је да приступи ватопедском братству. Свети Сава је послушао, постао члан братства и служио у гостопримници, трпезарији, кухињи и пекари, следујући целокупном општежитељном животу Манастира, без обзира на своје племићко порекло.

За време свога боравка у манастиру Ватопеду често је писао писма своме оцу владару, подстичући га да се одрекне власти, постане монах и дође на Свету Гору да живе заједно. Оца су убедиле речи његовог сина Саве, одрекао се престола и предао власт сину Стефану Првовенчаном. Замонашио се на сам празник Благовести добивши име Симеон, док је његова супруга Ана добила монашко име Анастасија. Свети Симеон се на кратко повукао у своју задужбину Студеницу. Ипак, непрестани позиви његовог сина Саве убедили су га да дође код њега у манастир Ватопед. Сусрет двојице светих, Саве и Симеона, догодио се 2. новембра 1197. године. Узгред напомињемо да је наш манастир 1997. године свечано прославио овај догађај свеноћним бденијем и свеправославним учешћем. Српску Цркву су представљали митрополити црногорско-приморски Амфилохије, захумско-херцеговачки Атанасије, бихаћко-петровачки Хризостом и бачки Иринеј.

Житије светих даље наводи да су њихови дарови манастиру Ватопеду били толико богати да су они названи новим ктиторима манастира. Покрили су кров и куполе Католикона оловом ради заштите од влаге, подигли параклисе Светог Николаја, Светих Бесребреника, Рођења Богородице и Светог Јована Златоуста. Уз параклис Светог Златоуста подигли су кулу са келијама да би у њој живели они сами и српски монаси који су желели да буду са њима. Такође су изградили нову и пространу трпезарију за братију. Манастир су даровали богослужбеним сасудима од сребра и злата, златовезеним завесама, покривачима и одеждама за литургијске потребе манастира.

Нажалост, свемоћно време и различите околности, нарочито пљачка манастира најпре од латинствујућих крајем XIII века, а потом од Каталонаца почетком XIV века, уништили су богатство од прилога. У попису манастирске ризнице из 1597. године помиње се покривач Светог Саве, али се о њему ништа више не зна. Данас, нажалост, није сачуван. Испод садашњег окова

чудотворне иконе Богородице Виматарисе, у доњем делу, очуван је део сребрно-златне ризе од емајла из XII века, на коме стоји име игумана Теостирикта. Управо је игуман Теостирикт примио свете у манастир и касније им, на њихову молбу, уступио запустело старо монашко насеље Хиландар, које је припадало манастиру Ватопеду и служило као пчелињак да би се на његовом месту подигао манастир Хиландар, како би српски народ кроз векове имао место духовног починка и националног ослоња.

Савремени писац житија светих, Свети Николај Велимировић, Епископ охридски, пише да је Свети Сава имао непроцењиву корист од дванаестогодишњег боравака у манастиру Ватопеду, већу него да је остао у неком словенском манастиру, јер је тако савршено научио грчки језик и у богатој библиотеци манастира проучавао светоотачка дела на изворном грчком, што му је касније помогло у преводилачком раду са грчког на српски. Ватопед је за Светог Саву представљао узор у свим областима – у архитектури, уметности, богослужењу, а пре свега у духовном животу и општежитељном поретку – тако да је касније и свој Хиландар устројио по том узору. Свети Николај закључује да присуство Светог Саве у Ватопеду није било случајно, нити последица људских побуда, као што су жеља Ватопеђана за славом и богатством, већ искључиво дело Промисла.

Тај однос између манастира Ватопеда, светих Саве и Симеона, манастира Хиландара и, посредно, српског народа, утемељен је Божјим Промислом на духовним основама и остао је непромењен више од 850 година. На те односе првенствено указује древни обичај два манастира који се чува до данас, а огледа се у чињеници да о својим славама манастири размењују игумане. Тако игуман манастира Ватопеда началствује на слави Ваведења у манастиру Хиландару, а хиландарски игуман началствује на слави Благовести у манастиру Ватопеду. Недавно, од 2014. године, заједничком одлуком оба манастира, ради још већег духовног повезивања установљено је и већ се примењује као обичај да на Светли понедељак литију манастира Хиландара предводи ватопедски игуман са групом отаца, а на Васкршњи уторак литију са иконом Пресвете Богородице Виматарисе у манастиру Ватопеду предводи хиландарски игуман са групом своје братије.

Осврћући се на историју, поменућемо даље документа, сасуде и друге предмете који се чувају у архиви и ризници нашег манастира, а који су дарови разних српских владара и сведоче о поменутој духовној вези између манастира Ватопеда и српског народа, због присуства двојице великих светих, Саве и Симеона, заједничких ктитора, са манастиром Хиландаром.

Српски владар Јован Угљеша својом хрисовуљом из 1369. године потврђује власништво манастира над језером Бурус и дарује манастиру рибњак Светих Теодора у истој области. Документ је написан на грчком језику и издат је на молбу игумана нашег манастира Теодосија. Године 1371. исти Јован Угљеша посећује Свету Гору и манастир Ватопед и поново издаје хрисовуљу на српском језику о власништву манастира над језером Бурус. Дарује и два грчка Јеванђеља на пергаменту, бр. 6 и 10, која се налазе у старој ризници, као и панагију бр. 52 са моштима Светог Јакова Персијанца, која носи старосрпске натписе.

Он обнавља и параклис Светих Бесребреника, који се налази унутар манастирске порте, додајући нове грађевине како би се претворио у манастирску болницу. Исте 1371. године параклис Светих Бесребреника бива живописан његовим прилогом. У припрати параклиса сачувана је представа владара који држи модел параклиса, али она потиче из 1847. године. Од марта 2025. године, под надзором и старањем Археолошке службе Халкидике и Свете Горе, започета је конзервација фресака параклиса Светих Бесребреника. Надамо се да ће уклањањем новијих слојева живописа из 1847. бити пронађен аутентични портрет владара и ктитора Јована Угљеше из XIV века.

Раније, 1346. и 1348. године, владар Стефан Душан издаје на српском језику две хрисовуље о власништву манастирских метоха у области Каламарије, и припаја као метох манастиру село Свети Мамант, ослобађајући истовремено те метохе од пореза.

Други владар, Стефан Лазаревић, 1427. године својом хрисовуљом дарује годишњу помоћ од 60 литара сребра из рудника Ново Брдо. Такође уступа село Копривницу, које се налази код рудника Ново Брдо, као метох манастиру Ватопеду ради боравка ватопедских отаца, ослобађајући га сваког пореза.

Године 1432. велики српски владар челник Радич својом хрисовуљом дарује нашем манастиру као метох село Бело Поље на реци Морави, ослобађајући га сваког пореза, а уз то дарује винограде за потребе манастира и сто златних

дуката годишње. Ове две повеље из 1427. и 1432. потврђује српски деспот Ђурађ Бранковић.

Крајем XIV века српски владар и новомученик Свети кнез Лазар дарује нашем манастиру други део Часног Појаса Пресвете Богородице, који се и данас чува у манастиру, као и велики кивот са Часним Дрветом Крста и мањи кивот са Часном Трском. Оба ова кивота дело су српске радионице и садрже много честица светих моштију.

У параклису Светог Николаја налази се, поред Светих Саве и Симеона, и фреска Светог новомученика Лазара. Фреске су из 1780. године, а натписи светитеља исписани су на српском језику. Постоји и друга фреска Светог Лазара у припрати параклиса Часног Појаса из 1861. године, која га приказује како држи кивот са Часним Појасом, са натписом: „Лазар кнез свих Срба и Грка“.

Међу рукописима старе ризнице нашег манастира, грчко Јеванђеље бр. 1 дарује цар Срба Стефан Урош са својом супругом Аном (1355–1371). У истом простору старе ризнице изложен је путир са диском и звездицом, рад с краја XIV века из једне венецијанске радионице. Ови предмети су посребрени и позлаћени, украшени драгим камењем и емајлом, и представљају дар српског владара Томе Прељубовића, зета византијског цара Јована VI Кантакузина, који је био ожењен царевом ћерком, принцезом Јеленом Палеолог.

У истом простору старе ризнице изложена је и панагија бр. 45, дар владара Томе Прељубовића. Она је округла, сребрна и позлаћена. На предњој страни приказује Христа на престолу у рељефу, а на задњој попрсје Светог Димитрија. У истој витрини изложен је и панагијар од јасписа из XIV века са српским натписима.

У манастирској ризници икона чувају се две иконе са српским ризама. Прва приказује Светог Саву Српског, димензија 24×17 cm, и потиче с краја XIV века, док друга представља „Крајње смирење“, димензија 25×20 cm, из XV века. Трећа икона, која се налази у витринама олтара Католиконе манастира, приказује Светог Симеона како држи Христа, димензија 33 × 27 cm. Има српску ризу и потиче из српске радионице XV века. Међу свештеним сасудима који се чувају у ризници нашег манастира налази се једна кадионица од позлаћеног сребра из 1735. године, које је даровао Епископ бачки, сегедински и јегарски Висарион, преко Георгија Врисе.

Један путир из 1745. године, који се такође налази у Новој ризници, потиче од српског дародавца. Путир је позлаћен, украшен драгим камењем и са шест емајла у руском стилу, са представама из Старог и Новог Завета. На постољу путира сачуван је следећи словенски натпис: „Овај свети Путир даровала је најблагороднија госпођа Ана Светом Манастиру званом Ватопед, који се налази на Светој Гори, за помен свога упокојеног мужа, официра Арсенија Зоића, у време епископа господина Висариона Павловића, Православне Епископије бачке, године 1745“. Помињање епископа бачког Висариона на ова два сасуда показује да је он имао дубоке духовне везе са манастиром Ватопедом.

У архиву манастира постоји документ из 1644. године који сведочи да је манастир Раковица, недалеко од Београда, био метох манастира све до 1821. године.

Последњи помен налази се у путничком кодексу манастира, који се водио од 1672. до 1844. године и у коме су бележена путовања манастирских монаха са светим моштима, као и дарови које су доносили манастиру. У том кодексу се 1715. године први пут помиње да су дошли оци из Београда и донели различите сасуде и новац манастиру.

Постоје и још два помена, из 1749. и 1759. године, о оцима који су се вратили из Београда и приложили манастиру сасуде које су им даровали тамошњи побожни хришћани.

Недавном конзервацијом фресака нашег Католикона, уклањањем накнадно досликаних слојева из XVIII века, откривено је 26 представа светитеља комнинске уметности с краја XII века. Према темељним истраживањима професора археологије Атанасија Семоглуа, те представе су оно што је преостало од живописа насталог крајем XII века, под покровитељством Светих Саве и Симеона.

Тakoђе, приликом недавне обнове манастирске Трпезарије (2021–2025), након археолошких ископавања у унутрашњем и спољашњем простору, пронађени су темељи трпезарије коју су подигли Свети Сава и Симеон. Откривено је, између осталог, и осликано постоље игуманског стола.

Пре него што завршимо наше излагање, осврнућемо се на представе двојице светих, Саве и Симеона, које постоје у нашем манастиру. На једној икони из XV века са више ликова, димензија 49×39 cm, у другој зони у стојећем ставу приказани су Свети Симеон Мироточиви, Игњатије Богоносац, Сава Српски и

Поликарп. У припрати Католикона, на истакнутом месту десно и лево од мозаика Архангела из представе Благовести из XIV века, осликани су 1819. године, од стране школе Галатсана, Свети Сава Архиепископ Српски десно и Свети Симеон Хиландарски лево.

У параклису Светог Николаја, са леве стране при уласку, осликани су 1780. године Свети Сава и Симеон, целе фигуре, са словенским натписима, као ктитори. Са њима је изображен, као што смо већ поменули, и Свети Лазар, владар и мученик. У манастирској Трпезарији, у ниши десно од игуманског стола, насупрот Светом Јовану Златоусту, налази се фреска Светог Саве са натписом: „Архиепископ Српски и ктитор Хиландара“. У другом пролазу, између прозора јужног зида, налази се фреска Светог Симеона, ктитора Хиландара. Фреске су из 1780. године и дело су монаха Макарија Галатсанина.

Најзад, у припрати параклиса Светих Бесребреника, десно од улаза у главни храм, заједно су осликани Свети Сава Архиепископ Српски и Свети Симеон, ктитор Хиландара. Фреске су из 1847. године и дело су Матеја Јована из Наусе. Надамо се да ће уклањањем касније досликаних слојева постати видљиве византијске фреске ових светитеља, али и другог ктитора, Јована Угљеше.

Пре него што завршимо, поменућемо и присуство Светог Николаја Велимировића на припремном свеправославном Сабору, који је одржан у манастиру Ватопеду на Педесетницу 1932. године, на иницијативу Васељенског патријарха Фотија II. Постоји фотографија у припрати Католикона манастира, на којој се међу члановима Сабора јасно види Свети Николај, трећи с десна.

На крају, поменућемо догађај из 1994. године, у коме се огледа поштовање Срба према манастиру Ватопеду. Као што смо већ рекли, те године Епископ херцеговачки Атанасије посетио је наш манастир са групом студената, пешице долазећи из манастира Хиландара. Ја сам, као игуман манастира, био обавештен о његовом доласку. Чекао сам га на манастирској капији. Када је стигао, пред свима је учинио земни поклон преда мном. На моје негодовање због метаније, одговорио ми је: „Чиним метанију у име целог српског народа за сва добра која је манастир Ватопед пружио и пружа српском народу.“

Потрудили смо се да вашој љубави представимо историјске податке које имамо као манастир Ватопед, а који сведоче о овом односу између нас, манастира Хиландара и, посредно, српског народа.

spc.rs